

Πέρσα Αποστολή

Μελισσάνθη, Η φωνή της υπαρξιακής ποίησης

Η Μελισσάνθη (ψευδώνυμο της Ήβης Κούγια-Σκανδαλάκη, 1907-1990), εμφανίστηκε στα ελληνικά γράμματα στις αρχές της δεκαετίας του '30 προκαλώντας αίσθηση στο αναγνωστικό κοινό, ήδη με τις πρώτες της ποιητικές συλλογές *Φωνές Εντόμου* (1930) και *Προφητείες* (1931). Σε μια εποχή η οποία «στραβοκοίταζε ό,τι ήταν χρωματισμένο με πνεύμα θρησκευτικό», όπως έλεγε ο Άγγελος Τερζάκης,¹ και όπου η γυναικεία ποίηση συσχετιζόταν κατά κύριο λόγο με την κοινότοπη αισθηματολογία, οι στίχοι της Μελισσάνθης κόμιζαν κάτι νέο, κάτι διαφορετικό, που από ορισμένους έγινε δεκτό με ενθουσιασμό ενώ από άλλους με καχυποψία.

Ο φιλοσοφικός προσανατολισμός, η χριστιανική συμβολιστική και η ενορατική υφή της ποίησής της όχι μόνο ξάφνιασαν αλλά και θεωρήθηκαν ασυμβίβαστα με την εικόνα μιας νέας «καλής οικογενείας», που ήταν «λιγότερο από είκοσι χρονών, ψηλή, πολύ συμπαθητική, τύπος υγιούς και απλού κοριτσιού, ό,τι ο κόσμος λέγει νοικοκυρούλα», όπως χαρακτηριστικά την περιέγραφαν σε δημοσίευμα εκείνης της περιόδου.²

Ακολούθησε ένας καταιγισμός δημοσιευμάτων και διθυραμβικών άρθρων, με αποκορύφωμα την έρευνα που διεξήγαγε το 1932 η εφημερίδα *Εργασία* γύρω από την αξία του ταλέντου της.³ Για την περίπτωση της μάλιστα ενδιαφέρθηκε ακόμα και ο τότε πρωθυπουργός, Ελευθέριος Βενιζέλος. Σχολιάζοντας το γεγονός στο περιοδικό *Νέα Εστία*, ο γνωστός κριτικός και ποιητής Κλέων Παράσχος θα κάνει λόγο για «φαινόμενο ομαδικού παροξυσμού θαυμασμού!»: «Συγγραφείς, κριτικοί, λογοτέχνες, εκφράζονται με υστερικό θαυμασμό για το τάλαντό της», συνεχίζει ο Παράσχος, «τρίβοντας τα μάτια τους απ' το ξάφνισμα, και ο ενθουσιασμός, σαν ακράτητος χείμαρρος, απλώνεται στους κύκλους των πολιτικών, των υπουργών και πάει να κατακλύση όλη την Ελλάδα! Θα ξεχάσουμε την οικονομική κρίση, το χρεωστάσιο, [...] τη διεθνή ανεργία, τα πιο πιεστικά μας προβλήματα και δε θα μιλούμε παρά μονάχα για την Μελισσάνθη». ⁴

Ο πρωτοφανής θόρυβος που προκλήθηκε αναπόφευκτα ενόχλησε και σύντομα οδήγησε σε νέες ακραίες αντιδράσεις, αυτή τη φορά προς την αντίθετη κατεύθυνση. Η Μελισσάνθη δέχτηκε την ίδια στιγμή μια οξύτατη επίθεση από

αρνητικές κριτικές, πικρόχολα σχόλια και σατιρικούς στίχους. Ορισμένοι μίλησαν για πλαστοπροσωπία, υποστηρίζοντας πως πίσω από το γυναικείο αυτό ψευδώνυμο κρυβόταν στην πραγματικότητα κάποιος άντρας ποιητής, πρότειναν μάλιστα ως πιθανό «αυτουργό», τον κρητικό ποιητή Μανώλη Κανελλή!⁵ Κάποιοι άλλοι, πάλι, συνέδεσαν το όνομά της με φιλολογικές ίντριγκες, υποστηρίζοντας πως αν ο Μιλτιάδης Μαλακάσης, ο Σωτήρης Σκίπης και ο Γιώργος Αθάνας, την «ανεβίβασαν στους τρίτους ουρανούς», δεν ήταν τόσο για την αξία της ποίησής της, αλλά προκειμένου να αποτρέψουν τη βράβευση ποιητικής συλλογής του Ζαχαρία Παπαντωνίου.⁶

Ανάμεσα στους επικριτές της Μελισσάνθης ο γνωστός κριτικός και ποιητής Φώτος Γιοφύλλης κατακεραύνωνε την ποιητική της συλλογή *Προφητείες*, σχολιάζοντας: «Οι Προφητείες της [Μελισσάνθης] δημιούργησαν τεράστιο θόρυβο και μετρίαν εντύπωση. Η Μελισσάνθη, είθε να βγω κακός προφήτης, δεν θα ξαναγράψει Προφητείες στο μέλλον και ίσως ούτε ποιήματα».⁷ Η ιστορία διέψευσε τον Φώτο Γιοφύλλη. Η νεαρή ποιήτρια κατάφερε να υπερβεί τους κλυδωνισμούς των απερίφραστων επαίνων από τη μια και των αιχμηρών επιθέσεων από την άλλη και να συνεχίσει σταθερά και με συνέπεια την ποιητική της πορεία για περισσότερα από πενήντα πέντε χρόνια. Το έργο της τιμήθηκε με τον Έπαινο της Ακαδημίας Αθηνών (1936), με δύο Κρατικά Βραβεία Ποίησης (1966 και 1976) και με το Βραβείο Ποίησης Ουράνη (1979), ενώ ποιήματά της έχουν μεταφραστεί σε περισσότερες από 10 γλώσσες.

Η Μελισσάνθη δεν ασχολήθηκε, όμως, μόνο με την ποίηση αλλά και με την παιδική λογοτεχνία, τη μετάφραση, τον κριτικό και δοκιμακό λόγο. Μάλιστα ανάμεσα στα πορτρέτα συγγραφέων που φιλοτέχνησε βρίσκουμε κι ένα κείμενό της, γραμμένο στα 1948, το οποίο είναι αφιερωμένο στη Μαρία Πολυδούρη. Παρά τους διαφορετικούς προσανατολισμούς που είχαν ο δύο ποιήτριες, η Μελισσάνθη μιλά με θαυμασμό για τη «γνήσια λυρική φωνή», για τη «φλογερή γυναικεία καρδιά» της, για το πάθος, τη δίψα για ζωή που η Πολυδούρη διοχέτευσε στην ποίησή της και που την έκαναν, όπως χαρακτηριστικά λέει η Μελισσάνθη, να ξεχωρίσει και να υψωθεί «μέσα από τις πολυάριθμες φωνές της γυναικείας ποίησης, που –αν και συχνά με γνήσιο και θερμό αίσθημα– συνηθέστατα ρηχά και κοινοτυπικά ψάλλουν τις χαρές και τους καημούς της αγάπης».⁸

Αν και σε διαφορετικό κλίμα από εκείνο της Πολυδούρη, η ποίηση της Μελισσάνθης, μια ποίηση βαθιά υπαρξιακή, αναφέρεται κι εκείνη συχνά στην αγάπη. Μια αγάπη όμως που εδώ συσχετίζεται κυρίως με την πνευματικότητα και τη μεταφυσική αγωνία, διατηρώντας βέβαια πάντοτε στο επίκεντρο τον ίδιο τον άνθρωπο. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το ακόλουθο ποίημα της Μελισσάνθης:

Πιστεύω

Η Αγάπη μόνο βαστάζει όλα τα φορτία
Μπορώ να βαστάζω όλα τα φορτία
Γιατί η Αγάπη είναι το μέγα Φορτίο
Η Αγάπη σηκώνει το βάρος τ' ουρανού
Μπορώ να σηκώνω το βάρος τ' ουρανού
Η Αγάπη υπομένει τα μαρτύρια της πυράς
Μπορώ να υπομένω τα μαρτύρια της πυράς
Γιατί η Αγάπη είναι ο Ουρανός και η Πυρά
Η Αγάπη πιστεύει στη Ζωή και στο Θάνατο
Η Αγάπη πιστεύει στο Θαύμα
Μπορώ να πιστεύω στη Ζωή και στο Θάνατο
μπορώ να πιστεύω στο Θαύμα
Γιατί η Αγάπη είναι η Ζωή και ο Θάνατος
Γιατί η Αγάπη είναι το Θαύμα
Η Αγάπη προσεύχεται κ' ενεργεί
Η Αγάπη αγρυπνεί
Μπορώ να προσεύχομαι και να ενεργώ
Μπορώ να αγρυπνώ
Γιατί η Αγάπη είναι Προσευχή και Πράξη
Γιατί η Αγάπη είναι η μυστική Αγρυπνία
Η Αγάπη κρατάει όλα τα χαμόγελα και όλα τα δάκρυα
Μπορώ να χαμογελώ και να κλαίω όλα τα δάκρυα
Γιατί η Αγάπη είναι η χαρούμενη θλίψη
Η Αγάπη δίνει τον Άρτο και τον Οίνο
Μπορώ να μεταλάβω τον Άρτο και τον Οίνο
Γιατί η Αγάπη είναι ο Μυστικός Δείπνος
Κι η Μεγάλη Υπόσχεση!
Η Αγάπη έπλασε τον Άνθρωπο
Η Αγάπη edώρησε το φώς
Πιστεύω στον άνθρωπο
Πιστεύω στην Αγάπη

Γιατί η Αγάπη είναι το Φως και η Δωρεά
Γιατί η Αγάπη είναι ο Άνθρωπος.

(Η εποχή του Ύπνου και της Αγρύπνιας, 1950)

Αντιλαμβανόμενη την ποίηση περισσότερο ως μέσο υπαρξιακής αναζήτησης και ασκητικής παρά σαν άσκηση της τέχνης του λόγου, η Μελισσάνθη θα αργήσει να ακολουθήσει τα τεχνοτροπικά αιτήματα της νεοτερικής γραφής, όπως έκαναν οι συνομήλικοι ομότεχνοί της Σεφέρης, Ελύτης, Εμπειρικός κ.ά. Αυτός είναι ένας από τους λόγους για τους οποίους η Μελισσάνθη και άλλοι βέβαια ποιητές με τους οποίους συμπορεύτηκε πνευματικά και ποιητικά, όπως η Ζωή Καρέλλη, ο Γιώργος Θέμελης, ο Γιώργος Σαραντάρης κ.ά, θα μείνουν ουσιαστικά στο περιθώριο της γενιάς του '30.⁹

Έτσι λοιπόν, στις πρώτες της ποιητικές συλλογές η Μελισσάνθη θα κινηθεί στο πλαίσιο της παραδοσιακής στιχουργίας και μόλις τα μεταπολεμικά χρόνια (από το 1945) θα αρχίσει σταδιακά να υιοθετεί τον ελεύθερο στίχο. Παράλληλα, καθώς αδιάκοπα μελετά φιλοσοφία και ψυχολογία, εμβαθύνοντας ιδίως στον Χριστιανικό υπαρξισμό και στη θεωρία των Αρχετύπων του Jung, θα συνεχίσει να αποτυπώνει στους στίχους της τις αγωνίες του εσωτερικού κόσμου, στρέφοντας όμως πλέον το βλέμμα της από τον υπερβατικό χώρο στο πεδίο της καθημερινότητας. Η εσωτερική επαγρύπνηση απέναντι στη φθορά του σύγχρονου κόσμου, η επαφή με τον εαυτό μας και με τον πλησίον, η ουσία της ύπαρξης και η παροδικότητα της ζωής θα είναι ορισμένοι από τους κεντρικούς άξονες της ποίησής της.¹⁰ Την ίδια στιγμή, απομακρυνόμενη από τη συχνά υψηλόφωνη ρητορική των πρώτων της συλλογών, ο λόγος της θα γίνει πιο άμεσος, πιο οικείος, όπως βλέπουμε στο απόσπασμα από το ποίημα «Ο μακρινός δρόμος»:

Ο μακρινός δρόμος

Κάποτε κλείδωσε το άδειο του σπίτι
με τις στοιχειωμένες του κάμαρες
κι έριξε το κλειδί του μες στο ποτάμι
(σε κάθε του παράθυρο υπήρχε
ένα σιωπηλό παράπονο αρρώστου

που τον εγκαταλείπουν ολομόναχον).
Κανείς δεν τονε πρόσεξε όταν έφευγε
πίσω από το παραπέτασμα της φθινοπωρινής βροχής.
Τώρα πήρε να φυσά το ξεροβόρι,
ένας ξέθωρος ήλιος χειμωνιάτικος τον ζεσταίνει,
δεν ξέρει πού θα τον βρει το βράδυ,
ούτε ρωτά πού τελειώνει η οδοιπορία του

Καιρούς ανάσανε νοτισμένο χώμα
δεντρίσια μοναξιά και σιωπή.
Κατάπτε πάχνα και νυχτερινό αγιάζι,
άφηνε τη βροχή να τον περονιάζει ως το κόκκαλο.
Ύστερα τον έπιανε μι' αβάσταχτη πείνα
για την ανθρώπινη ομιλία,
για τα κοινά, ζεστά, ανθρώπινα λόγια.
Μια «Καλημέρα» ή μια «Καλησπέρα» στο χωραφόδρομο
είναι σαν μια γενναία φέτα ψωμί,
γλυκό, σιταρίσιο, χωριάτικο ψωμί.
[...]

(*Το Φράγμα της Σιωπής*, 1965)

Φτάνοντας στο πιο πρόσφατο έργο της, *Τα Νέα ποιήματα* (1982), οι στίχοι της Μελισσάνθης έρχονται πλέον να αναδείξουν τα πιο καίρια προβλήματα του σύγχρονου κόσμου: άγχος, μαζικοποίηση, αποξένωση, καταναλωτισμός, κατακερματισμός της ψυχικής ενότητας του ανθρώπου. Όταν σε συνέντευξή της ρωτήθηκε από τον Θάνο Φωσκαρίνη ποιος είναι ο στόχος της ποίησής της, η Μελισσάνθη απάντησε: Στόχος της είναι «να δώσει μια προσωπική μαρτυρία αυτού που απεκόμισε απ' την εγκόσμια θητεία της: τη μαρτυρία μιας υπαρξιακής περιπέτειας μέσα από τους εσωτερικούς κι εξωτερικού κινδύνους της αλλοτρίωσης. Να καταγράψει τα ημαρτημένα της εποχής, να υπογραμμίσει το επείγον του αιτήματος της εσωτερικής εγρήγορσης. Κι ακόμα να δώσει μια ομολογία πίστης στον Άνθρωπο με το αισιόδοξο μήνυμα του υψηλού του προορισμού».¹¹

Το ενδιαφέρον είναι πως παρά την προσγείωση στο εδώ και στο σήμερα, εξακολουθούν, όπως και σε παλιότερα ποιήματά της, να παρεμβάλλονται στους στίχους της εδάφια από τις Γραφές. «Είναι μια τακτική», μας εξηγεί, «που ανταποκρίνεται στο δικό μου ποιητικό αίτημα: το γεγονός, προσωπικό ή

συλλογικό, να δίνεται καθαρμένο από το επικαιρικό και την εμπάθεια που αυτό προκαλεί». «Με τα εδάφια απ' την Αποκάλυψη του Ιωάννου [...]», συνεχίζει, «που είναι μια νύξη για τις έσχατες ημέρες της Κρίσεως, το ποίημα αποκτά τη διαχρονική του προέκταση».¹²

Ένα τέτοιο παράδειγμα, όπου επίσης ενσωματώνονται εδάφια από την Αποκάλυψη, είναι το ποίημα *Η μεγάλη ληστεία του Αιώνα*, με το οποίο θα κλείσουμε την περιδιάβασή μας στο έργο της Μελισσάνθης. Αν και γραμμένο τριάντα περίπου χρόνια πριν, διατηρεί τη διαχρονικότητά του, παραμένοντας, ιδίως σήμερα, εξαιρετικά επίκαιρο.

Η Μεγάλη Ληστεία Του Αιώνα

Η ιστορία άρχισε κάπως έτσι: Σημειώθηκαν
τα πρώτα κρούσματα σποραδικά, σαν ασύνδετα
μεταξύ τους. Σκάνδαλα καταχρήσεων, παραχαράξεις
διαρρήξεις σε δημόσια και ιδιωτικά χρηματοκιβώτια.
Έτσι, πέρασε απαρατήρητη η μεγάλη ληστεία του αιώνα
Όταν παραβιάστηκε το Αρχαιοφυλάκιο με τους Αρχετύπους.

... «Ου μη γρηγορήσεις, ήξω επί σε ως κλέπτης.»...

Πολύ αργότερα, μπόρεσε να φανεί το μέγεθος της
καταστροφής, όταν αρχίνησαν να κυκλοφορούν
τα πρώτα κακέκτυπα αντίγραφα. Όταν
με το σύστημα των διεθνών συμβάσεων και των τραστ
διαδόθηκε σ' όλον τον κόσμο, η βιομηχανία των
απομιμήσεων. Η παραχάραξη, η κιβδηλεία, η νοθεία
η γενική εμπορία των πάντων. Αυτό
έδωσε στην αρχή, μια τεράστιαν ώθηση
στις συναλλαγές. Μιαν ευχάριστη ψευδαίσθηση
ευημερίας στη διεθνή αγορά.
Στα μεγάλα αστικά κέντρα, τα Χρηματιστήρια
οι χαρτοπαικτικές λέσχες, τα σφαιριστήρια
τα καζίνα, τα τειοποτεία λειτουργούσαν
με πυρετό. Οι πλάστιγγες του χρυσού
ανεβοκατέβαιναν στον ίδιο τρελό ρυθμό
με τις κυλιόμενες των σουπερμάρκετ.
Η κίνηση του πλήθους να σφύζει παντού
Ωστόσο, το έλλειμμα στο ισοζύγιο ΧΡΥΣΟΣ-ΑΝΤΙΧΡΥΣΟΣ
αχρήστεψε το μέτρο σύγκρισης των αξιών

Το μέτρο της ανθρώπινης συναλλαγής.
Ωστόσο·
κάτω από το βάρος της παγκόσμιας ενοχής
ακούστηκε ο απαίσιος τριγμός στον άξονα
του πλανήτη.
«Πόλις δε ηγέρθη εναντίον πόλεως
και αδελφός εναντίον αδελφού»...

(Τα νέα ποιήματα/1974-1984, 1986)

Σημειώσεις

¹ Βλ. Άγγελος Τερζάκης, «Γύρω στον Μπερντιάγεφ», *Προσανατολισμός στον Αιώνα*, Αθήνα, Οι εκδόσεις των Φίλων, 1963, σ. 112 και Α. Καστρινάκη, «Θεοί και Δαίμονες στην ορθολογική δεκαετία του '30», στον τόμο: *Μυστικισμός και Τέχνη. Από το θεοσοφισμό του 1900 στη «Νέα Εποχή». Εξάρσεις και επιβιώσεις. 7-8 Δεκεμβρίου 2007*, Αθήνα, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 2010, σσ. 39-50, από όπου αντλώ το παράθεμα του Τερζάκη (σ. 46).

² Δ. [=Δ. Δεβάρης], «Το φιλολογικό ζήτημα της ημέρας: Η ανακάλυψις ενός εξαιρετικού ποιητικού ταλέντου. Μια ομιλία με την Ήβην Κούγια», εφ. *Αθηναϊκά Νέα*, 21/2/1932.

³ Βλ. εφ. *Εργασία*, 20/2/1932, 27/2/1932, 5/3/1932, 12/3/1932 και 18/3/1932.

⁴ Κλέων Παράσχος «Ηβης Κούγια Σκανδαλάκη (Μελισσάνθης) Προφητείες», περ. *Νέα Εστία*, τχ. 129 (1/5/1932), σ. 497.

⁵ Βλ. π.χ. την επιστολή του Μανώλη Κανελλή, «Η ποίησις της Μελισσάνθης», εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 30/3/1932.

⁶ Νότης Πέρης, «Γύρω απ' την Τέχνη. Μελισσάνθη», εφ. *Φως*, Αγρίνιο, 27/3/1932.

⁷ Φώτος Γιοφύλλης, «Αι σύγχρονοι Ελληνίδες ποιήτριαι. Ρίτα Μπούμη», εφ. *Ελεύθερος Άνθρωπος*, 28/7/1932.

⁸ «Μαρία Πολυδούρη», περ. *Ο αιώνας μας*, τχ. Β'2 (Απρίλιος 1948), σ. 38.

⁹ Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά σε συνέντευξή της: «Προσχώρησα στους νέους τρόπους γραφής με διαφορά χρόνου άφιξης από τους συγχρόνους μου. Γεγονός που έχει την εξήγησή του στο ότι στην προβληματική μου η 'υπαρξιακή αγωνία' και οι μεταφυσικές αναζητήσεις είχαν την προτεραιότητα, σε αντίθεση με την 'αγωνία της έκφρασης' που σφράγισε τη γενιά του 30, τη γενιά μου». Αντόνης Φωστήρης, Θανάσης Νιάρχος, «Μελισσάνθη» [Συνέντευξη], *Σε δεύτερο πρόσωπο. Συνομιλίες με 50 συγγραφείς και καλλιτέχνες*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1990, σ. 205. Βλ. και τις σχετικές επισημάνσεις του Στέφανου Μπεκατώρου, «Μελισσάνθη: Διάγραμμα και όροι της ποίησής της», στον τόμο: *Τον Ορθρον τον ερχόμενον. Αφιέρωμα στη Μελισσάνθη*, Αθήνα, ΕΛΙΑ, 1985, σσ. 75-86.

¹⁰ Βλ. Κώστας Στεργιόπουλος, «Η Μελισσάνθη μετά το *Φράγμα της Σιωπής*», στον τόμο: *Τον Ορθρον τον Ερχόμενον*, ό.π., σ. 166-177 και Στέφανος Μπεκατώρος, ό.π.

¹¹ Θάνος Φωσκαρίνης, «Σ' αυτό το φως τ' αμφίβολο της μέρας και της νύχτας», περ. *Διαβάζω*, τχ. 234 (7/3/1990), σ. 72.

¹² Ο.π., σ. 69.